

ZBIGNIEW ADAMOWSKI*

Analiza dochodów ludności rolniczej i nierolniczej w Polsce w latach 2000–2007

Słowa kluczowe: dochody, ludność rolnicza, ludność nierolnicza, budżety gospodarstw domowych

---

Streszczenie: Badania budżetów domowych na podstawie danych GUS, potwierdzają ogólne tendencje zachodzące w gospodarce, obserwowane w oparciu o dane makroekonomiczne. W latach 2000–2003 dochody ludności rolniczej w Polsce spadły o ok. 1,5–2,0%, podczas gdy w sferze pozarolniczej wzrosły o ok. 8,1%. Zmieniała się struktura dochodów. Udział dochodów dodatkowych, wspierających budżet gospodarstw pracowników, spadł z 19,6% w roku 2000 do 17,7% w roku 2007. W gospodarstwach domowych rolników miała miejsce tendencja odwrotna. Dochody dodatkowe wzrosły z 20,8 do 22,5% ogółu dochodów. W latach 2000–2007 dochody realne rolników wzrosły o 60%, emerytów i rencistów o 17%, a pracowników o niecałe 12%. Szybszy wzrost dochodów w rolnictwie, w porównaniu z resztą gospodarki, spowodował zmniejszenie rozpiętości dochodowych ludności między strefą rolniczą a pozarolniczą. O ile dochody rolników w roku 2000 były niższe od dochodów pracowników o 30,6%, o tyle w roku 2007 wskaźnik ten spadł do poziomu 7,4%. Trudno dziś orzec, czy zmniejszanie rozpiętości dochodowych jest trwałą tendencją w gospodarce polskiej. Postępujący proces recesji, jak się wydaje, może tę tendencję odwrócić.

1. Wstęp

Ocena sytuacji dochodowej ludności należącej do różnych grup społeczno-zawodowych nie należy do rzeczy łatwych. Dochody stanowiły i stanowią nadal jedną z najbardziej istotnych stron gospodarki człowieka.

Mimo coraz lepszej organizacji fiskalnej państwa, doskonalenia statystyki dochodowej, pokaźna ich część wymyka się spod ewidencji i kontroli gospodarczej państwa (kontroli skarbowej).

---

* Prof. dr hab. Zbigniew Adamowski – profesor zwyczajny w Katedrze Zarządzania Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie.

Porównywanie dochodów ludności rolniczej i nierolniczej w oparciu o tzw. dane makroekonomiczne, dotyczące płac pracowniczych i dochodów rolników z produkcji rolnej¹ ma ograniczoną wymowę, głównie z dwóch powodów, a mianowicie:

- pomijane są tu inne dochody, jakie uzyskują rodziny pracownicze i rolnicze, a są to wielkości niebagatelne²,
- o sytuacji dochodowej w rodzinie decydują nie tylko poziom płac czy dochodów z produkcji, ale i liczba osób pracujących i utrzymywanych. Istotną rolę odgrywają także niezarobkowe źródła dochodów, np. w postaci rent i emerytur, zasiłków społecznych itp.

W związku z tym wszelkie porównania i oceny wielkości dochodów, osiąganych przez pracujących, winny być uzupełniane porównaniem dochodów całkowitych, ze wszystkich źródeł płynących i przypadających przeciętnie na członka rodziny w danej grupie społeczno-zawodowej (Adamowski, 1996a, s. 6). Nie można jednak tego dokonać w oparciu o dane makroekonomiczne. Nie dają one bowiem możliwości obliczenia dla poszczególnych grup społeczno-zawodowych wielkości globalnych dochodów, jak i też liczby pracującej i utrzymywanej ludności.

Jedynymi źródłami, jakie mogą być wykorzystane do oświetlenia tego problemu są dane z reprezentatywnych badań częściowych, w pierwszym rzędzie dane budżetów rodzinnych (domowych) GUS oraz badania specjalne innych instytucji naukowych, jak np. IERiGŻ czy niektórych katedr uczelni wyższych (badania takie od wielu lat prowadzone były w indywidualnych gospodarstwach chłopskich przez dawny Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Polityki Agrarnej, a obecnie przez Katedrę Ekonomiki Rolnictwa SGGW) (Adamowski, 1988, s. 87–134).

Badania budżetów domowych mają jednak tę przewagę nad innymi, że prowadzone są jednolitą metodą (Kordos, 2008). Badania, podejmowane przez inne jednostki naukowe, przeważnie dotyczą różnych populacji, okresów, prowadzone są różnymi metodami, co poważnie utrudnia porównywanie wyników badawczych. Dlatego w niniejszym opracowaniu wykorzystano głównie dane budżetów domowych opracowanych przez GUS.

2. Poziomy, struktura i dynamika dochodów dyspozycyjnych

Podstawą ekonomiczną każdego gospodarstwa domowego jest wielkość dochodu jaką ono dysponuje (rozporządza) w określonym czasie na swoje potrzeby. Przez dochód dyspozycyjny (rozporządzalny) gospodarstwa domowego, rozumie się ogólnie wszelkie pieniężne i niepieniężne (np. spożycie naturalne) dochody

¹ Przeznaczonych na konsumpcję nieprodukcyjną oraz przyrost oszczędności.

² Na przykład udział dochodów pozarolniczych w badanych gospodarstwach domowych rolników wynosił w 2007 roku 29,3% ogółu dochodów. W gospodarstwach pracowniczych dochody dodatkowe, poza płacą najemną, stanowiły natomiast 17,7% ogółu dochodów uzyskiwanych przez te gospodarstwa (GUS, 2008, s. 62).

bieżące, pomniejszone o podatki od dochodów, a także spadków i darowizn itp. (GUS, 2008, s. 13).

Wielkość i dynamikę dochodów nominalnych i realnych w gospodarstwach domowych poszczególnych typów w latach 2002–2007 przedstawia tablica 1.

Z analizy danych tych wynika m.in. co następuje:

1. W latach 2000–2003 wzrosły dochody realne w gospodarstwach domowych pracowników (+8,3%) oraz emerytów i rencistów (+7,8%). W gospodarstwach rolników dochody spadły w roku 2003 w porównaniu z rokiem 2002 aż o 16,7%.

2. Spadek ten należy ocenić jako pozorny, albowiem odniesiono go do zawyżonej bazy z roku 2002, kiedy to dochody rolników powiększyły się w stosunku do roku 2001 o 14,9%, podczas gdy w pozostałych gospodarstwach domowych nie przekroczyły granicy 2,5%.

3. W latach 2004–2005 prawie we wszystkich gospodarstwach domowych miała miejsce stagnacja w dochodach. Wykazywany przez budżety domowe rolników wzrost dochodów realnych w roku 2004 o 8,5% jest mylący, albowiem odnosi się on do niszy dochodowej, jaka wystąpiła w tych gospodarstwach w roku 2003 (spadek dochodów o 16,7%).

4. W latach 2002–2007 zmieniła się struktura dochodów. Nastąpił spadek udziału dochodów z produkcji rolnej w gospodarstwach domowych rolników.

Relatywny spadek udziału dochodów z produkcji rolnej wiąże się z tym, że dochody dodatkowe gospodarstw domowych wzrastały znacznie szybciej niż dochody podstawowe związane z charakterem danego gospodarstwa domowego³. W latach 2002–2007 dochód podstawowy, czyli z produkcji rolnej, wzrósł w gospodarstwach rolników o 38,1%, podczas gdy wszelkie dochody dodatkowe o 42,0%.

Odwrotnie wygląda sytuacja w gospodarstwach domowych pracowniczych, gdzie dochody podstawowe, czyli z pracy najemnej, wzrosły o 34,2%, a dochody dodatkowe utrzymały się na niezmiennym poziomie. W rezultacie udział dochodów dodatkowych w budżecie tych gospodarstw obniżył się z 19,6% w roku 2002 do 17,7% w roku 2007.

Szczegółowo zmiany w wielkości i strukturze dochodów w latach 2002 i 2007 obrazują tablice 2 i 3.

Ważną pozycję w dochodach stanowią świadczenia społeczne. W gospodarstwach pracowniczych stanowiły one w latach 2002–2007 ok. 6,9–7,2% ogółu dochodów. W gospodarstwach rolników ich udział był jeszcze większy i wynosił od 12,3 do 16,4% ogółu dochodów.

Dochody gospodarstwa domowego zależne są od wielu czynników. Do najważniejszych z nich zaliczyć można ogólną liczbę osób w gospodarstwie domowym,

³ W gospodarstwach pracowniczych do dochodów podstawowych zaliczamy dochody z pracy zarobkowej (najemnej), w gospodarstwach rolniczych – dochody z produkcji rolnej, a w gospodarstwach emerytów i rencistów – dochody w postaci emerytur, rent i innych związanych z nimi świadczeń społecznych.

Tablica 1

Wielkość i dynamika dochodów dyspozycyjnych (nominalnych i realnych w gospodarstwach poszczególnych typów w Polsce w latach 2000–2007)

Rok	Miesięczny dochód nominalny brutto w zł/osobę	Indeks dochodów nominalnych ^a	Indeks cen towarów usług konsump.	Indeks dochodów realnych
A. Gospodarstwa domowe pracowników				
2000	657	111,0	109,9	101,0
2001	683	103,9	105,4	98,6
2002	698	102,2	101,9	100,3
2003	761	109,2	100,8	108,3
2004	742	97,4	103,3	94,3
2005	770	103,8	102,0	101,8
2006	829	107,7	100,9	106,7
2007	915	110,4	110,1	100,3
2007 (2000=100)	139,3	154,6	139,2	111,1
B. Gospodarstwa domowe rolników				
2000	456	110,9	110,8	100,1
2001	497	109,0	104,6	104,2
2002	571	114,9	101,3	113,4
2003	478	83,7	100,5	83,3
2004	540	113,0	104,1	108,5
2005	555	102,8	102,1	100,7
2006	613	110,4	100,5	109,8
2007	847	138,2	102,2	135,2
2007 (2000=100)	185,7	206,1	128,9	160,0
C. Gospodarstwa domowe emerytów i rencistów				
2000	617	103,5	110,1	94,0
2001	674	109,2	106,0	103,0
2002	699	102,3	102,2	100,1
2003	761	108,9	101,0	107,8
2004	779	102,4	103,8	98,6
2005	800	102,7	102,3	100,4
2006	873	109,1	101,4	107,9
2007	938	107,4	103,0	104,3
2007 (2000=100)	152,0	157,2	133,7	116,5

^a Rok poprzedni = 100

Źródło: obliczenia własne w oparciu o budżety gospodarstw domowych.

Tablica 2

Wielkość i struktura dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych pracowników w latach 2002 i 2007

Wyszczególnienie	2002		2007		2007 (2002=100)
	zł	%	zł	%	
Dochód rozporządzalny brutto w zł/m-c, w tym:	698,09	100,0	915,17	100,0	131,1
– z pracy najemnej	561,26	80,4	753,11	82,3	134,2
– z pracy na własny rachunek	11,25	1,6	15,09	1,6	134,1
– z gospodarstwa rolnego	1,91	0,3	5,23	0,6	273,8
– ze świadczeń społecznych	48,42	6,9	65,77	7,2	135,8
– pozostałe dochody	75,25	10,7	75,97	8,3	100,9

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane statystyczne GUS dotyczące budżetu gospodarstw domowych: GUS, 2003, s. 18; GUS, 2008, s. 62.

Tablica 3

Wielkość i struktura dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych rolników w latach 2002 i 2007

Wyszczególnienie	2002		2007		2007 (2002=100)
	zł	%	zł	%	
Dochód rozporządzalny brutto w zł/m-c, w tym:	571,83	100,0	846,76	100,0	148,1
– z pracy najemnej	0,35	–	81,14	9,6	–
– z pracy na własny rachunek	8,14	1,4	9,23	1,1	113,4
– z gospodarstwa rolnego	432,44	75,6	598,97	70,8	138,1
– ze świadczeń społecznych	93,34	16,4	104,46	12,3	111,9
– pozostałe dochody	36,62	6,4	52,01	6,1	142,0

Źródło: jak w tablicy 2.

zwłaszcza liczba osób pracujących, czy pobierających świadczenia społeczne (emerytury, renty, zasiłki itp.), wielkość dochodów jednostkowych w postaci poziomu płac, świadczeń społecznych oraz dochodów z prowadzonej działalności gospodarczej.

Istotną rolę odgrywają także dodatkowe źródła dochodów z pracy na własny rachunek, dochody z lokat bankowych, darowizn itp.⁴ W sumie udział dochodów ze źródeł pozarolniczych w gospodarstwach rolników wzrósł z 24,4% w roku 2002 do 29,2% w roku 2007.

⁴ W przeprowadzonych przez autora podobnych badaniach w roku 1996 dochody dodatkowe w gospodarstwach pracowników stanowiły 21,0%, a w gospodarstwach rolniczych stanowiły one aż 27,3% ogółu uzyskiwanych dochodów. Zob. Adamowski, 1996, s. 3.

W gospodarstwach domowych pracowników wystąpiła tendencja odwrotna. Udział dochodów, nie pochodzących z pracy najemnej, spadł z 19,6% w roku 2002 do 17,7% w roku 2007.

W gospodarstwach rolników dodatkowym ważnym czynnikiem mającym wpływ na wielkość dochodów gospodarstwa domowego jest wielkość posiadanego gospodarstwa i zgromadzonych w nim zasobów produkcyjnych oraz związana z tym intensywność gospodarowania. Podstawowe parametry dotyczące ludności i zatrudnienia oraz dochodów dla gospodarstw rolników i pracowników przedstawia tablica 4.

Tablica 4

Ludność, zatrudnienie i dochody w badanych gospodarstwach domowych w latach 2002–2007

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 (2002=100)
A. Gospodarstwa domowe pracowników							
1. Średnia liczba osób w gospodarstwach domowych	4,21	4,21	4,25	4,39	4,37	4,33	102,8
2. w tym: pracujący	1,92	1,92	1,93	2,08	2,08	2,09	108,8
3. Wskaźniki aktywności zawodowej (%)	45,6	45,6	45,4	47,4	47,6	48,3	–
4. Liczba osób utrzymywanych na 1 osobę pracującą	2,29	2,29	2,32	2,17	2,29	2,24	97,8
5. Dochód miesięczny brutto w zł/osobę	581,83	477,00	541,64	606,17	689,75	846,76	145,5
6. Udział dochodu dodatkowego w % ogółu dochodu	19,6	22,5	20,6	19,8	19,0	17,7	–
B. Gospodarstwa domowe rolników							
1. Średnia liczba osób w gospodarstwach domowych	3,42	3,39	3,52	3,52	3,49	3,44	100,6
2. W tym: pracujący	1,55	1,56	1,62	1,64	1,67	1,70	109,7
3. Wskaźnik aktywności zawodowej (%)	45,3	46,0	46,0	46,6	47,8	49,4	–
4. Liczba osób utrzymywanych na 1 osobę pracującą	1,87	1,83	1,90	1,90	1,82	1,74	–
5. Dochód miesięczny brutto w zł/osobę	688,09	701,59	742,45	770,00	829,18	915,17	131,1
6. Udział dochodu dodatkowego w % ogółu dochodu	20,8	19,8	19,3	17,9	18,5	22,5	–

Źródło: opracowanie własne w oparciu o budżety gospodarstw domowych.

Rodziny rolnicze, jak widać z tablicy 4 są, przeciętnie rzecz biorąc, liczniejsze niż rodziny pracownicze. Wśród rolników gospodarstwa domowe o liczbie 5 i więcej osób stanowiły w roku 2002 – 41,0% ogółu gospodarstw, podczas gdy dla gospodarstw pracowniczych wskaźnik ten wynosił 17,0%.

Przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych pracowników w ciągu tych 6 lat nie uległa istotnym zmianom, oscylując w granicach 3,39–3,52. W gospodarstwach rolników średnia wielkość rodziny zawierała się w granicach 4,21–4,37 osób. W latach 2002–2007 średnia liczba osób w rodzinie gospodarstw pracowniczych zwiększyła się nieznacznie z 3,42 do 3,44 osób (wzrost o +2,8%).

Większe zmiany zaszły natomiast wśród osób pracujących. Liczba ta w przeliczeniu na gospodarstwo domowe pracowników zwiększyła się ze 1,92 do 2,09 osób (o +11,8%), a w gospodarstwach rolników ze 1,55 do 1,70 osób (wzrost o +9,6%). W związku z tym odpowiednio podniosły się wskaźniki aktywności zawodowej ludności. W gospodarstwach pracowników z 45,6% do 48,3%, a w gospodarstwach rolników z 45,3% do 49,4% (tablica 4).

Jest rzeczą znaną, że poziom aktywności zawodowej ludności rolniczej i pozarolniczej został względnie wyrównany, co można uznać za nowe zjawisko społeczne w gospodarce polskiej⁵.

3. Analiza porównawcza dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych

Dane GUS, opisujące budżety domowe, umożliwiają nam głębsze wniknięcie w strukturę społeczno-zawodową ludności w badanych gospodarstwach domowych. Ciekawe jest tu porównanie, czym różni się gospodarstwo domowe „przeciętnego rolnika” (patrzac od strony ludnościowej i dochodowej) od gospodarstwa domowego „przeciętnego pracownika”. Różnicę tę ilustruje tablica 5.

Obecnie odsetek osób mających pracę jest w gospodarstwach pracowniczych i rolniczych bardzo zbliżony (tabl. 5). Natomiast większe różnice występują w dostępie do świadczeń społecznych. W gospodarstwach rolników odsetek osób pobierających świadczenia społeczne jest dwukrotnie większy niż w gospodarstwach pracowniczych. Jednakże wielkość pobieranego świadczenia, przypadająca na osobę pobierającą te świadczenia jest wśród rolników, przeciętnie rzecz biorąc, o ok. 1/3 niższa (tablica 6). Mimo to przeciętny dochód ze świadczeń społecznych na osobę w rodzinach rolniczych jest znacznie wyższy niż w rodzinach pracowniczych. W roku 2007 dochód ten w rodzinach rolniczych wynosił miesięcznie

⁵ Należy podkreślić, że jeszcze do lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku wskaźniki aktywności zawodowej ludności były znacznie wyższe w sferze rolniczej niż pozarolniczej. Wiązało się to ściśle ze specyfiką indywidualnych gospodarstw chłopskich, w których osoby dorosłe zawsze traktowane były jako zatrudnione, choć w pokaźnym odsetku stanowili oni tzw. ludność zbędną (przeludnienie agrarne).

Tablica 5

Porównanie niektórych danych dotyczących ludności, zatrudnienia i dochodów w gospodarstwach domowych rolników i pracowników (2007 r.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe				Gospodarstwa domowe rolnik w % pracown.
	pracowników		rolników		
	osób (zł)	%	osób (zł)	%	
1. Średnia liczba osób w gospodarstwie domowym, w tym: osoby	3,44	100,0	4,33	100,0	125,9
– pracujące	1,70	49,4	2,09	48,3	122,9
– pobierające świadczenia społeczne	0,26	7,5	0,61	14,1	234,5
– utrzymywane	1,48	43,0	1,63	37,6	111,5
2. Na 1 osobę pracującą i pobierającą świadczenia przypada osób	1,32	–	0,60	–	45,4
3. Średni dochód miesięczny w zł/osobę	915,17	–	846,76	–	92,5

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane statystyczne GUS, dotyczące budżetu gospodarstw domowych: GUS, 2008, s. 45.

Tablica 6

Przeciętna emerytura i renta brutto w Polsce w latach 2002–2008 (w zł)^a

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008 (2002=100)
Pozarolniczy system ubezpieczeń społecznych	1039	1092	1141	1171	1261	1299	1419	136,6
Rolniczy system ubezpieczeń społecznych	700	726	747	758	802	814	858	122,6
W %	67,4	66,5	65,5	64,7	63,6	62,7	60,5	–

^a W zaokrągleniu do pełnych złotych.

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane GUS.

104,46 zł na osobę, podczas gdy w gospodarstwach pracowniczych 65,77 zł (GUS, 2008, s. 62).

Zmiany jakie zaszły w wielkości przeciętnych emerytur i rent w Polsce w badanym okresie przedstawia tablica 6.

Średnie emerytury i renty rolników rosły dużo wolniej niż emerytury pracowników. W rezultacie relacja przeciętnej emerytury i renty w rolnictwie, do sfery pozarolniczej, zmniejszała się z 67,4% w roku 2002 do 60,5% w roku 2008 (tabl. 6), co wskazuje na względne upośledzenie dochodowe emerytów rolników w Polsce. Jeżeli przyjąć za L. Zienkowskim i Z. Żółkiewskim (2006, s. 24), minimum socjalne dla 2003 r. w wysokości 819 zł, to się okaże, że przeciętne emerytury rolników

były niższe w 2003 r. od minimum socjalnego o 11,4%. Są to oczywiście wielkości grupowe przeciętne, które zamazują zróżnicowanie dochodowe, jakie występują w obrębie każdej grupy społeczno-zawodowej⁶.

I tak np. wskaźnik zróżnicowania decylogowego⁷ dochodów w 2003 r. dla gospodarstw pracowniczych wynosił 4,06%, emerytów i rencistów 1,76–3,02%, a dla gospodarstw rolników aż 6,88% (Radzikiewicz, 2008; Saczewska-Piotrowska, 2006, s. 10).

Wykazywany w tablicy 6 wzrost emerytur i rent ma charakter nominalny. Jeżeli zważyć, że w tym okresie ceny towarów i usług konsumpcyjnych zwiększyły się, wg GUS o 20,9%, to realny wzrost emerytur i rent w gospodarstwach domowych rolników w tym okresie okaże się symboliczny⁸.

Weźmy na koniec pod uwagę dochody osiągnięte przez rodziny rolnicze i pracownicze. Przedstawiono je w tablicy 7.

Tablica 7

Dochody dyspozycyjne brutto w gospodarstwach rolników i pracowników w latach 2000–2007

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 (2000=100)
1. Miesięczny dochód brutto w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym rolniczym (w zł) ^a	456	497	582	478	540	555	690	847	185,3
2. Miesięczny dochód brutto w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym pracowniczym (w zł)	657	683	698	761	742	776	829	915	139,3
3. Stosunek m-nego dochodu na osobę w gospod. roln. do dochodu w gospod. prac. (w %)	69,4	72,8	83,4	62,8	72,8	71,5	83,2	92,6	–

^a W pełnych złotych.

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane budżetów gospodarstw domowych z lat 2002–2007.

Średni dochód na osobę wzrastał szybciej w gospodarstwach rolniczych (+85,3%) niż pracowniczych (+39,3%). W konsekwencji rozpiętości dochodowe, jakie miały miejsce na początku badanego okresu istotnie się zmniejszyły.

⁶ Według wyżej wymienionych autorów ok. 17–18% gospodarstw domowych w Polsce w 2003 r. żyło na poziomie ustalonego minimum socjalnego, z czego ok. 8% żyło w głębokim ubóstwie i niedostatku (dochody w granicach 371–604 zł/miesiąc) (Zienkowski, Żółkiewski, 1996, s. 24).

⁷ Przez wskaźnik zróżnicowania decylogowego, rozumie się relację decyla IX do I wyrażoną w procentach.

⁸ Należy zauważyć, że ceny towarów i usług konsumpcyjnych nabywane przez gospodarstwa domowe emerytów i rencistów rosły szybciej od 2 do 3 punktów niż ceny dóbr i usług nabywanych przez gospodarstwa domowe rolników i pracowników (GUS, 2007, s. 304).

O ile jeszcze w 2000 roku dochód na osobę w gospodarstwach rolniczych był niższy od dochodu w gospodarstwach pracowniczych o 30,6%, to w roku 2007 różnica ta zmniejszyła się do poziomu 7,4%. Śledząc dane z tablicy 7, zauważymy stałą tendencję do zmniejszania się różnic dochodowych między gospodarstwami domowymi rolników i pracowników. Wyjątek od tej reguły ma miejsce w roku 2003, kiedy to dochody rolników relatywnie spadły.

Trudno dziś orzec, czy zmniejszanie się tych przeciętnych rozpiętości dochodowych jest trwałą tendencją w gospodarce polskiej, czy też ma ono charakter krótkookresowy (koniunkturalny).

Jak wiadomo, gospodarka rolna z natury rzeczy łatwiej znosi skutki kryzysu niż gospodarka przemysłowa. W związku z czym może się okazać, że negatywny wpływ kryzysu na dochody rolników będzie niższy niż w przypadku gospodarstw pracowniczych, czy emerytów i rencistów. Ale o tym, jak będzie, przekonamy się w najbliższej przyszłości. Jedno jest pewne, że gospodarka polska traci tempo rozwoju, wchodząc stopniowo w nieuniknioną fazę recesji. Dlatego można przypuszczać, że w miejsce procesu zmniejszania się rozpiętości rozwojowych, jakie obserwowaliśmy, nastąpi proces odwrotny, czyli ich proces powiększania się. Jest to jeden z efektów każdego kryzysu gospodarczego.

4. Wnioski

1. Budżety domowe GUS potwierdzają ogólne tendencje ustalane w oparciu o dane makroekonomiczne, że w latach 2000–2003 dochody realne ludności rolniczej nieznacznie się obniżyły (1,5–2,0%), podczas gdy w sferze pozarolniczej wzrosły (ok. 8,1%).

2. W badanym okresie zmieniła się istotnie struktura dochodów ludności. Udział dochodów dodatkowych w gospodarstwach pracowników spadł z 19,6% do 17,7%, co w pewnym stopniu świadczy o trudnościach, jakie napotykają te gospodarstwa w znalezieniu dodatkowego zatrudnienia i dochodów. W gospodarstwach rolniczych natomiast udział dochodów dodatkowych wzrósł z 20,8% w roku 2002 do 22,5% w roku 2007.

3. W latach 2000–2007 dochody realne rolników wzrosły o około 60%, dochody emerytów i rencistów o ok. 17%, a w gospodarstwach pracowniczych niespełna o 12%. Znacznie szybszy wzrost dochodów rolników spowodował zmniejszenie różnic dochodowych, jakie miały miejsce na początku badanego okresu. O ile dochody rolników były w roku 2000 niższe od dochodów gospodarstw pracowników o 30,6%, to w roku 2007 wskaźnik ten spadł do poziomu 7,4%.

4. Ocena sytuacji dochodowej rolników – w przeciwieństwie do pozostałych typów rodzin – w oparciu o same budżety ma jednak jednostronny i ograniczony charakter. Pomija się tu bowiem całkowicie gospodarstwo rolne jako warsztat rolny, z którego gospodarstwo domowe producentów głównie czerpie dochody. Do-

piero łączne potraktowanie tych dwóch wzajemnie powiązanych części gospodarstwa rodzinnego może dać nam podstawy do bardziej kompleksowej, a przez to bardziej obiektywnej oceny.

Bibliografia

- Adamowski Z. 1988. *Przeobrażenia techniczno-produkcyjne w indywidualnej gospodarce chłopskiej i ich społeczno-ekonomiczne aspekty*. W: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie*, s. 87–134. Warszawa: PWRiL. ISBN 83-09-01363-9.
- Adamowski Z. 1996. *Poziom i dynamika dochodów ludności rolniczej i nierolniczej w latach 1988–1995 w świetle budżetów domowych GUS*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 6, s. 3–16.
- Adamowski Z. 1996a. *Sytuacja dochodowa rolników polskich w latach 1988–1995 w świetle danych makroekonomicznych GUS*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 4–5.
- GUS. 2003. *Budżety gospodarstw domowych w 2002 roku*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych. ISSN 0208-9793.
- GUS. 2007. *Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych. ISSN 1506-0632.
- GUS. 2008. *Budżety gospodarstw domowych w 2007 roku*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych. ISSN 1896-4567.
- Kordos J. 2008. *Rozwój badań reprezentacyjnych w Polsce*. „Wiadomości Statystyczne” nr 3.
- Radzikiewicz M. 2008. *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych*. „Wiadomości Statystyczne” nr 10.
- Saczevska-Piotrowska A. 2006. *Nierówności dochodowe gospodarstw domowych*. „Wiadomości Statystyczne” nr 6.
- Zienkowski L., Żółkiewski Z. 2006. *Zróźnicowanie dochodów i sfera ubóstwa*. „Wiadomości Statystyczne” nr 11.

Analysis of Incomes of the Agricultural and Non-agricultural Population in Poland between 2000–2007

Summary: The household budget studies made by the Central Statistical Office, confirm general trends occurring in the economy, observed pursuant to the macroeconomic data. In the period of 2000–2003, the income of the farming population in Poland decreased by about 1.5 – 2.0%, while in the non-farming group there was an increase of about 8.1%. The structure of income has changed. The share of the additional revenue supporting workers' budgets decreased from 19.6% in 2000 to 17.7% in 2007. The opposite trend has been observed in farmers' households. Additional revenue increased from 20.8% up to 22.5% of a total revenue. In the years 2000–2007, the real income of farmers increased by 60%, retirees and pensioners by 17%, and workers with less than 12%. Faster income growth in agriculture compared with the rest of the economy, caused a reduction of income differences between agricultural and non-agricultural population. While farmers' income in 2000 was lower by about 30.6% than the workers' income, this indicator declined to 7.4% in 2007. It is difficult to decide today whether the reduction of the differences in income is a permanent trend in the Polish economy. It seems, that the ongoing recession can reverse this trend.

Key words: income, population, agricultural, non-agricultural, household budgets

---